

ATEBETÜL HAKAYIK'TAKİ ERDEM KAVRAMI BAĞLAMINDA KENDİSİNE BENZETİLEN DİL BİRLİKLERİNİN DİLBİLİMSEL DEĞERLENDİRİLMESİ*

İlknur GÜRCAN**

*Hocanın hocası Prof. Dr. H. Ömer Karpuz'a
saygı ve şükran ile..*

ÖZET

Atebetü'l-Hakayık, Türk kültürünün en önemli kaynaklarından biridir. Türkler'in İslamiyet'e geçtiği yıllara yakın bir zamanda kaleme alındığı düşünülen Atebetü'l- Hakayık, tipik bir geçiş dönemi eseri niteliğindedir. Ele alınan konular bakımından bir nasihat kitabı özelliği taşımaktadır. Eserin yazarı olan Edip Ahmed Yükneki, erdemli bir birey olmak adına hangi özelliklere sahip olmak gerektiği, hangi olumsuz özelliklerden kurtulmak gerektiği konusunda bilgiler verir. Erdem kavramı bütün toplumlarda çok eski tarihlerden itibaren işlenen bir konu olmuştur. Türk kültüründe de erdem kavramı en eski yazılı belgelerimizde dahi karşımıza çıkmaktadır. Eserin yazarı geçmişten günümüze değer yüklenmiş olan bu kavramı ele alırken açıklayıcı olmak ve anlatımını güçlendirmek adına bir takım benzetmelerden faydalanmıştır. Benzetmeler, Türk düşünce sistemini ve kültürünü ele alan eserlerde sıklıkla kullanılan ifade şekilleridir. Bazen daha açıklayıcı olmak adına bazen de anlatımı güçlendirmek adına kullanılan benzetmeler, yazarın ustalığını göstermek adına başvurduğu sanatlardan biri olarak da karşımıza çıkar. Eserde yer alan benzetmeler, yazarın ustalığını ön plana çıkarma kaygısından öte, önemli konuların daha anlaşılır olmasını sağlamak adına kullanılmıştır.

Bu çalışmada, Türk toplumunun kültürel mirasının günümüze taşınmasını sağlayan tarihi eserlerden biri olan Atebetü'l-Hakayık'ta yer alan benzetmeler üzerinde durulmuştur. Eserde kendisine benzetilen dil birlikleri erdem kavramı bağlamında dilbilimsel açıdan irdelenmeye çalışılmıştır. Benzetmelerin yer aldığı ifadeler metindeki aslı ve açıklaması ile birlikte verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atebetü'l-Hakayık, Edip Ahmed Yükneki, erdem, benzetmeler, dilbilim.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, El-mek: ilknurgurcn@gmail.com

**THE CONTEXT OF THE EVALUATION OF SIMULATED
LANGUAGE CORPS ITSELF LINGUISTIC CONCEPT OF VIRTUE
IN ATEBETÜ'L-HAKAYIK**

ABSTRACT

Atebetü'l-Hakayık, is one of the most important sources of Turkish culture. The Turks to Islam occurrence of years thought to have penned a time close to the Atebetü'l-Hakayık, is a typical work of the transition period. The topics discussed in terms of the advice book. The author of the work is to be a virtuous individual Edip Ahmed Yükneki, which features should be, which should get rid of negative returns information about the property. The whole community is in a very old concept of virtue from a processed. The concept of Turkish culture, the oldest written document erdem in our genius. The author of the work from the past to the present value when handling this concept that is installed to be descriptive and expressive on to strengthen a team benefited of an analogy. Metaphors, Turkish thought system and culture of the area is frequently used in expression shapes. Sometimes to be more descriptive and sometimes used to strengthen the narrative, the author of in the name of the show refers to the metaphors, as one of the masters of the art. Located in the metaphors, the author's other highlight the concerns of the master, to ensure that the important issues are more understandable name.

The aim of this study was to present the cultural heritage of the Turkish society is to be moved to one of the historical works that provide Atebetü'l-Hakayık in the metaphors are emphasized. In the book itself in the context of the language units which he likened to the concept of virtue appears from linguistic point of view. The simulation took place expressions in text and description are given together with.

STRUCTURED ABSTRACT

The purpose of the existence of the person to be awarded a virtuous way to live positively tended to have certain features that require to be. The formation of the concept of individual virtue but a reflection of society. Individuals to be virtuous as the persona in positive behavior in a society, more regular and more livable communities. Every society in order to take help from knowledgeable and experienced people. People who are considered to be virtuous to be righteous by the community which features should be a duty to tell. Of those who don't know what they know is one of the major need to be removed, the virtuous. The author of Atebetü'l-Hakayık Edib Ahmed also works by some of the concepts of virtue in this responsibility.

Atebetü'l-Hakayık certain features which must be in the form of advice individuals are discussed. Being informed is the right thing to say, not to lie, to be generous, arrogant, not to be fair, not to be stingy, haris temporary world and the world of property owning works faster, hilm complacency virtue is one of the aspects of nature. In these properties are for the most part, fire, garden, roses, honey, sugar, onion, building, dinar, sea, lake, elephant, friend, enemy, clothing, bone marrow, human, caravanserai, dirt, bird, summer cloud, dream, a tree fruit, water, field, snake, like concrete concepts face simulated; a small number of disease,

Turkish Studies

*International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/16 Fall 2015*

healing, cure emulates the abstract concepts such as. In this study we have identified himself as he likened elements dictionary meanings and Edib Ahmed's translation is based on the usages. And then I thought and culture each feature discussed in the Turkish system of some importance within the. Turkish mythology found some elements of a variety of signification of this signification of taking into consideration the statements in his works again anlamlandırılmaya. The nature of virtue, which is discussed in value made to the signification of the importance of the Turkish Cypriot community from the past to the present day, whether a change to the data. Being knowledgeable in the investigation and to be generous with the corresponding expression are more frequent. Barrett is an important step in the name of the right to information. This stage after reaching the last person yaymalıdır him the right information. This can only be knowledgeable person can be provided with generous at the same time. The contact with a combination of knowledge and generosity virtuous individuals in becoming the two most important condition would be fulfilled. Owning these two people need the features of other direct which virtue indirect ways has the opportunity to access. In the book has been frequently mentioned compared to other properties on the basis of lies that can be considered.

Works, the Turks to Islamic faith was written new occurrence of periods. Considering this feature the work of Islam might change the perception of virtue in the world of Turkish thoughts down, emphasized that the scars can be seen. In the context of the example at the beginning of religious virtue from the standpoint of the person regarded as important people. Then the example shown has been described as one person of Emir. Rulers, administrators, the oldest Turkish is regarded as the most respected people in the community. This has a lot of positive people. Yönetenlerin, they have positive attributes that they manage to distribute to the public is one of the main task.

Atebetül-Hakayık, the first Turkish literature penned by the effect of Islam from the works. In the book, the concept of virtue in the Turks accepted Islam as the effects of a number of features are discussed in. The study dealt with Elliott qualified property are likened to language units used are discussed. In the book it has been determined that the elements which he likened himself, 31. These elements are the main title 31, subtitle 4 a total of 35 under the hood.

As a result of being virtuous people review the relationship with other people and God is of great importance in the evil eye. Virtue is likened to it relating to the concept of similar words represent the best from. Ellis is in itself an expression of anti-simulated property elements representing the worst from similar expressed with words. Who likened himself to be explained with words of each other's contrasting elements.

In the aforementioned topics: "to be Fair, be smart, be informed, not ignorant, to be generous, to tell you the conscious of the world to live as temporary, not babbling, haris, stingy, having not the arrogant, Khan glorifying, to lie, to be mild-mannered". To be virtuous individuals in these topics are given advice over Turkish culture reflects the perception of virtue

Keywords: Atebetül'l-Hakayık, Edip Ahmed Yükneki, virtue, metaphors, linguistic.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/16 Fall 2015

I. GİRİŞ

“Atebetü'l-Hakayık” adlı eserin Edip Ahmed b. Yüknekî tarafından kaleme alındığı bilinmektedir. Atebetü'l-Hakayık, tam tarihi bilinmemekle beraber, 11.-12. yüzyıl eserlerinden sayılmaktadır. Yazıldığı düşünülen dönem itibari ile Türklerin İslamiyet’i kabul etmeye başladığının bilinmesi, esere geçiş dönemi özelliği kazandırmıştır.

Eserin c nüshasında Arslan Hoca Tarhan tarafından verilen bilgiye göre babasının adı Mahmud olduğu kaydedilen Edip Ahmet, Yüknekli kör bir şairdir. Hayatı ve yaşadığı çevre hakkında yeterli bilgiye sahip olunmayan şairin başka eserlerinin olup olmadığı da bilinmemektedir.

“Eserin adı üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Necib Âsım Hibetü'l-hakâyık, M. Fuad Köprülü Aybetü'l-hakâyık, başka bazı edebiyatçılarla dilciler Gaybetü'l-hakâyık şeklinde okumak istemişlerse de Jean Deny ve Reşit Rahmeti Arat’ın Atebetü'l-hakâyık (hakikatlerin eşiği) şeklindeki okuyuşları eserin muhtevasına uygun bulunarak yaygınlaşmıştır (İA 1994: C. IV, 51).”

Atebetü'l-Hakayık’ın altı nüshasının olduğu bilinmektedir. Eser, on beyitlik bir tevhid ile başlar. Daha sonra sırasıyla beş beyitlik bir na’t, dört halifenin methi için yazılan beş beyitlik bir manzume, eserin sunulduğu Dâd İspehsâlâr Bey’i metheden on dört beyitlik bir gazel ve altı beyitlik “sebeb-i te’lif” manzume ile devam eder. Bu beş bölümden sonra, bilginin faydası ve bilgisizliğin zararı (on iki dördlük), dilin kötü sözlerden korunması (on iki dördlük), dünyanın dönekliği (on iki dördlük), cömertliğin methi ve hasisliğin yerilmesi (on dördlük), alçak gönüllülük ve kibir (yedi dördlük), dünya malına düşkünlük (altı dördlük), iyi huylar (on altı dördlük), devrin bozukluğu (yirmi bir dördlük) ve kitap sahibinin özür beyan etmesi hakkında (beş dördlük) olmak üzere toplam dokuz bölüm bulunmaktadır. “Kitabın sonunda kime ait olduğu bilinmeyen aynı vezinle yazılmış bir dördlük, Emîr Seyfeddin’in Edip Ahmed’i “edipler edibi, fâzıllar başı” diye öven bir dördlüğü ile Emîr Arslan Hoca Tarhan’ın yine Edip Ahmed’i öven on beyitlik bir manzumesi bulunmaktadır (İA 1994: C. IV, 51).”

Aruzun feülün/feülün/feülün/feül vezniyle yazılmış olan eser, 40 beyit ve 101 dördlükten (484 mısra) oluşmuştur. Beyitler halindeki bölüm eserin giriş bölümüdür ve aa ba ca da... şeklinde kafiyelenmiştir. Dördlükler halinde yazılan bölüm, eserin ana bölümüdür ve a-a-b-a şeklinde kafiyelenmiştir. Eserde mısra başı kafiyelere de sıklıkla rastlanır.

Türklük bilimi açısından zengin bir kaynak olduğunu düşündüğümüz eserle ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Biz de bu çalışmamızda Atebetü'l-Hakayık’ta yer alan erdem nitelikli kavramların ifade edilışinde kullanılan benzetme unsurlarından, kendisine benzetilen dil birliklerini incelemeye ve değerlendirmeye çalıştık.

II. Kullanılan Yöntem

Araştırmada, kendisine benzetilen ile ilgili tespit edilen bulgular alfabetik sıralamaya göre verilmiştir. Eserdeki dizelerin, sıra numarası göz ardı edilerek birbirleriyle ilişkili olanlar aynı konu başlığında ele alınmıştır. Madde başı olan her kavram anlam bakımından irdelenmiştir. İrdelenen kavramlar metinde yer aldığı şekliyle verilmiş, Türkiye Türkçesine çevirileri dipnotta yer almıştır. Eserde tespit edilen 31 farklı kendisine benzetilen dil birlikteliği aracılığı ile, olumlulanan ve olumsuzlanan anlam odakları da belirlenerek değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Böylelikle Atebetü'l-Hakayık özelinde anlam odakları ile işlevleri ele alınarak eserin, belirtilen yöndeki özellikleri ve zenginliği dilbilimsel bağlamda ortaya konulmaya çalışılmıştır.

III. Bulgular

III.1.Arslan

Türk edebiyatında birtakım özellikleri ifade ederken onları güçlendirmek amacıyla benzetme unsuru olarak kimi zaman hayvanlardan yararlanıldığı görülür. Evrensel niteliği de bulunan bu

özelliğın işletimi insanlık tarihi boyunca farklı dönemlerde ve kültürlerde kullanılmıştır. Eserimizde de erdemli kişi olarak karşımıza çıkan İspehsalar Bey'in öfkesi ile ilgili “*velikın buşarda şera arslanı*¹ (52)” ifadeye yer verilmiştir. Birçok açıdan olumlu özelliklere sahip olan İspehsalar Bey ne kadar iyi özelliklere sahip olursa olsun sonuç itibari ile bir kuldur. Kusursuz olması mümkün değildir. Erdemli kişinin kusuru da yeri geldiğinde bir aslan kadar öfkelenmesi olarak dile getirilmiştir. Arslan imgesi birçok eserde gücü ve kükremesi bakımından benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Eserimizde de öfke açısından aslana benzetme yapılmasının İspehsaların bir emir olması dolayısıyla, ormanlar aslanın da ormanlar kralı olarak nitelendirilmesi ile ilişkilendirilebileceğini düşünüyöruz.

III.2.Ateş

Ateř, pagan inanç sistemlerinden semavî dinlere değin çoęu inanç ve kültür dairesinde olduğu gibi Türklerde de kutsal sayılan unsurlardan biridir. Günümüzde ateř olumsuz özellikleri çağrıştıran bir benzetme olarak kullanılsa da Türk kültürünün eski dönemlerinde çeşitli özellikleri temsilen de kullanılmıştır. Ateřin temizleyici özelliğinin kabulü, ateşin bir ailenin devamlılığının sembolü sayılması, ateşe saygısızlığın kabul görmemesi Türklerde ateşle ilgili olumlu algıların olduğunun göstergesidir. Atebetü'l-Hakayık'ta bu kullanımların dışında bir çağrışımı sergilenmiştir. Eserde “*yalınlansa tutnup ğaźab hıķd otı...*² (339)” ifadesi ile ateř, hiddet ve düşmanlığı çağrıştıran bir simge olarak kullanılmıştır. Hiddet kişinin kendisine de etrafına da zarar veren bir duygudur. Kontrol altına alınmadığında tıpkı bir ateř gibi etrafa hızla yayılır ve bu öfkeden birçok kiři nasibini alır. Kontrol altına alınmayan hiddet duygusu kırgınlıklara ve düşmanlıklara sebep olur.

Eserde, başa gelen sıkıntılar ile ilgili de ateş benzetmesi yapılmıştır. Yaşanan sıkıntılar, belalar insana acı veren durumlardır; fakat ne kadar can yakıcı olurlarsa olsunlar en kuvvetli ateşin sönmeye mahkûm olduğu gibi, ateş ifadesi ile imlenen sıkıntıların da geçecek, sırasını sevindirici olaylara bırakaca eserde “*Öçer miĥnet otı keçer nevbeti*³ (351).” ifadesiyle karşılık bulmuştur.

III.3.Bahçe-kırmızı gül

Bahçe, çeşitli bitkilerin yetiştirilerek görsel açıdan güzelleştirilmeye çalışılan tabiatın insan eli değmiş görece estetik bulunan bir yerdir. Edebî eserlerimizde benzetme unsuru olarak kullanımları bulunmaktadır. Edip Ahmed, “*Ya bustan teg ol ĥılm kerem al gül ol*⁴ (342)” ifadesiyle hilm ve bahçe arasında benzerlik ilişkisi kurmuş, devamında keremi de o bahçedeki kırmızı bir güle benzetmiştir. Hilm ile ilgili yapılan “*Yumuşak huylu olmak. Öfke ve hiddet zamanında gösterilen sükunet, hiddet gerektiren halde sakin ve serinkanlı olmak. Haksızlık yapana karşılık vermeyi ertelemek. Tahammüllü ve hazımlı olma, öfkeyi yutma, halkın eza ve cefasına katlanma. Gücü yettiği halde eziyete katlanan halim-selim, gücü yetmeden katlanan zelil-miskin kişilerdir* (Uludağ 2012: 170).” tanımlamaya dayanarak hilm sahibi kişilerin olaylar karşısında sakinliğini koruyabildikleri belirtilebilir. Hilm erdem nitelikli davranışlar arasında yer alsa da kırmızı güle benzetilen keremin eksikliğinde en önemli güzellikten yoksun bir bahçeden farkı kalmayacaktır. Kerem, güzel nitelikte sayılan hilmin süsüdür. Paylaşmak, karşılıksız yardımda bulunmak anlamları bulunan kerem, hilmi tamamlayıcı bir unsurdur. Çünkü yumuşak huylu olma hali başkalarıyla paylaşılmadığında yeteri kadar anlam ifade etmeyecektir.

III.4.Yiyecek

III.4.1.Bal, şeker

İyi özelliklere sahip olan kişilerin methedilmesi erdemli kişiden beklenen bir tutumdur. İyi özelliklere sahip olan kişilerin övülmesi, o kişinin özelliklerinin dilden dile yayılması aracılığıyla

¹ “Fakat hiddetlendiği zaman şerâ arslanı kesilir (Arat 1992: 84).”

² “Hiddet ve düşmanlık ateşi tutuşarak, alevlenirse... (Arat 1992: 94).”

³ “Mihnet âteşi söner, nevbeti geçer (Arat 1992: 94).”

⁴ “Yahut hilm bir bahçeye benzer ve kerem kırmızı güldür (Arat 1992: 94).”

daha fazla kişinin örnek almasına kaynaklık edecektir. Bu sebeple iyi olanın övülmesi övülen kişiye hak ettiği takdiri ulaştırdığı gibi diğer insanlardaki eksik olan özelliklerin tamamlanmasında yardımcı olacaktır. Erdem bakımından öncelikli olarak örnek gösterilen Hz. Muhammed'in yad edilmesi teolojik odak olması ve eserin de İslamî dönemin öncü eserleri arasında olması yönüyle ilişkilendirilebilir. O, sahip olduğu özellikleriyle mükemmele en yakın olandır ve müelliflerce de güzel olanın, mükemmel olanın, doğru olanın anılması, dile getirilmesi erdemli kişiden beklenen bir tavidir. Erdemli olarak nitelendirebileceğimiz Edip Ahmed de Hz. Peygamber'i (Hz. Muhammed) anarak kendisinden beklenen tutumu yerine getirmiştir. Eserinde “*Anıñ meğhi bolsa şeker şehd ana⁵* (28)” ifadesini kullanan yazar, güzel nitelikleri güzel sözlerle anlatıldığı için bal ve şeker gibi ağızda tat bıraktığını belirtmiştir. Güzel sözleri söylemeye alıştıran dil, sürekli güzel şeyleri dile getirmeye başlayacaktır. Bu tutum kişiye birçok olumlu özellikleri beraberinde getirecektir.

Erdemli kişinin söylediklerinin ve erdemli kişiye ait özelliklerin yayılması hem dile getirene hem de bu sözleri işitene fayda sağlamaktadır. Güzel olanla ilgili sözler işiten kişiler kendinde olan eksikliği tamamlar, yanlışları düzeltir. Bu sebeple güzel olan sözlerin dile getirilmesi “bal” kavramıyla karşılık bulmuştur. Edip Ahmed, “*Oķısa tatr til yimiş teg ‘aşel’* (466).” İfadesinde yer alan bal sözcüğünü kendi eseri için kullanmıştır. Yazdığı sözlerin her biri bal niteliğindedir bu sebeple onu okuyan kişinin ağızı tatlanır. Eserinde erdemli olmak için bir takım özelliklere sahip olmak gerektiği konusunda uyarılarda ve nasihatte bulunan yazar, güzel ve iyi olanı dile getirmesi açısından bu benzetmesinde haksız sayılmaz. Onun aracılığı ile bu sözleri okuyan kişiler nasihatlerini de dikkate aldığı erdemli kişi olma yolunda çaba sarf edecekler, kötü yönlerini terk edeceklerdir.

III.4.2. Soğan

Bal yenildiğinde ağızda güzel bir tat bırakır. Soğan ise yenildiğinde ağızda acı bir tat bırakır ve kokusu etrafa saçılır. Doğru sözü bala, yalan sözü soğana benzeten yazar, eserinde “*Köni söz ‘aşel teg bu yalğan başal’* (161).” ifadesine yer vermiştir. Doğru söz söylemek erdemli kişiden beklenen davranışlardan biridir. Kişi doğruyu söylediği ölçüde başına gelebilecek olumsuzlukların önüne geçer. Bunun yanı sıra bal gibi doğru söz de kişi için faydalı olan bir nesnedir. Doğru söz söyleyen kişi başkalarının güvenini ve sevgisini kazanır. Doğru sözlü olmasından dolayı kendisine karşı sergilenebilecek kötü tutumların önüne geçer. Başkalarına karşı örnek teşkil ederek iyi olan özelliklerin artması konusunda dayanak olur. Yalan söz ise soğanın hem yiyene hem yiyen kişinin etrafındakilere rahatsızlık verdiği gibi hem söyleyene hem bu yalan sözü işitenlere rahatsızlık verir. Yalan söz söyleyen kişi çoğu zaman söylediği yalana kendi de inanmaya başlar. Bunu doğru bir sözmüş gibi başkalarına aktarmaya devam eder ve başkalarının da bir yalana inanmasına sebep olur. Bunun sonucunda yalan sözün getireceği olumsuzluklara hem kendi hem yalan sözü söylediği kişiler maruz kalır.

III.5. Bina-temel

Erdem ile ilgili birçok kavramı ele alan Edip Ahmed, bina ve temel kavramlarını kerem ve hilme karşılık gelecek şekilde kullanmıştır: “*Kerem bir bına teg añar hilm ul ol’* (341).” Bahçe ve kırmızı gül benzetmesinde olduğu gibi bina ve binanın temelini de birbirini tamamlayan iki unsur olarak kullanmıştır. Eserde kerem, binaya benzetilirken hilm binanın temelini benzetilmiştir. Temelsiz bir bina düşünülmemeyeceği gibi temeli sağlam olmayan bir binanın da yeterli sağlamlıkta olduğu söylenemez. Bu sebeple kerem sahibi kişi bu özelliğini yumuşak huylulukla temellendirirse erdem olmanın gereklerinden birini başarılı bir şekilde yerine getirmiş olur.

⁵ “O'nun yadı, dilim için, şeker ve baldır (Arat 1992: 83).”

⁶ “Dil okursa, bal yemiş gibi, tatlı olur (Arat 1992: 99).”

⁷ “Doğru söz, bal ve yalan söz, soğan gibidir (Arat 1992: 88).”

⁸ “Kerem bir binadır ve hilm onun temelidir (Arat 1992: 94).”

III.6. Değersiz akçe-kıymetli dinar

Akçe, madeni paralara verilen isimdir. Ayrıca gümüş madeni paralar içinde kullanılmıştır. Dinar ise eski bir altın paraya verilen addır. Altının maddi anlamda gümüşe oranla daha kıymetli olduğu malumdur. Bu açıdan dinar ile akçe kıyaslandığında dinar akçeden daha önemli bir konuma sahip olur. Edip Ahmed, bu unsurları benzetme aracı olarak kullanmış ve cahil, bilgisiz kişi ile bilgili kişinin arasındaki değer farkını şu sözlerle ifade etmeye çalışmıştır: “*Bahalıg dinar ol biliglig kişi/ bu cahil biligsiz bahasız bişi*⁹ (85-86).” Dinar ve akçe arasında değerlilik açısından fark olduğu halde yazar bu sözcükleri kıymeti ve değersiz sözcükleriyle niteleyerek benzetme aracılığıyla ifade etmek istediği düşüncüyü daha da kuvvetlendirmiştir. Kıymetsiz olan akçenin harcanması üzerine çok düşünülmez. Cahil kişi için de bu geçerlidir. Bilgi sahibi olmayan kişiye değer verilmediği için işe yaramadığı görüldüğünde çok kolay gözden çıkarılabilir. Dinar daha kıymetli olması bakımından harcanması üzerine daha çok düşünülür. Bilgili insan da sahip olduğu bilgi sayesinde başkalarının yararlanabileceği bir kaynak niteliği taşıdığı için insanlar tarafından kolayca gözden çıkarılamaz.

III.7. Deniz-Göl

Deniz, göl, akarsular ve suyla ilgili birçok unsur Türk düşünce sisteminde bedii kaynaklar arasındadır. Su, Türkler için kutsaldır. Bu sebeple özünde suyu barındıran nesnelere de kutsal anlamlar yüklenmiştir. Su nitelik olarak arındırma özelliği, ateşi söndürmesi, saflığı, şeffaflığı yönüyle benzetmelerde yer almıştır. Bunun yanı sıra niceliği açısından da deniz, göl ve çeşitli akarsular aracılığıyla büyüklüğü, çokluğu temsilen benzetmelerde kullanılır. Jean Paul Roux, suyun niceliğine yüklenen anlamla ilgili “*Bir ağaç ya da bir taş gibi Numen karakteri taşıyan her nesne, tek başına değil de aksine aynı cinsten nesnelere bir arada olduğu takdirde, daha da güçlenmektedir. Bu durumda kutsanmış su, eğer büyük miktarlarda ise özel bir güç kazanacaktır (Roux 2012: 93).*” değerlendirmesinde bulunmuştur.

Göl ve deniz kavramları ilgili eski metinlerde bir ayrımın bulunmadığı görülür. Deniz kavramı çoğunlukla büyük gölü tanımlamak için kullanılmıştır. Deniz ve göl sözcükleri ilerleyen dönemlerde ayrıma uğramıştır. Pertev Naili Boratav, deniz ve göl sözcükleri ile ilgili “*Modern edebi Türkçede göl ve deniz ayrımı vardır. Sözcük daha çok deniz anlamında kullanılmasına rağmen, bazı eski metinlerde ve Anadolu’ya komşu kimi Türkçe ağızlarda deniz sözcüğü ile hem denizler hem de büyük göller tanımlanır (Boratav, 2012: 55).*” ifadelerini kullanır.

Eserde nicelik açısından kullanılan deniz ve göl kavramları vefa ve cefa sözlüklerinin benzetildiği unsurlar olarak kullanılmıştır. Edip Ahmed, “*Vefâ köli suğlup kırup yılları/cefa toldı taştı teñizdin eđiz*¹⁰ (387-388).” ifadelerini kullandığı eserde vefaya karşılık olarak göl, cefaya karşılık olarak da deniz benzetmesinde bulunmuştur. Bu sözlerden yola çıkarak deniz ve göl kavramlarının eski metinlerde anlam ayrımı bulunmazken Atebetü'l-Hakayık'ta anlam ayrımı bulunduğu görülmektedir. Nicelik açısından gölün denizden daha küçük olduğu algısı oluşmuştur. Vefa ile cefa kıyaslaması yapılarak cefanın vefadan miktar olarak daha fazla olduğunun vurgusu yapılan metinde, vefa kurumuş bir göle benzetilerek vefanın sonlandığı dile getirilmiştir. Vefanın son bulmasına karşılık cefa ise daha da artmış miktarca gölden daha büyük olan denizden bile daha fazla olduğu anlatılmıştır.

III.8. Derman

Derman, kötü olan bir şeyin iyiye gitmesi için gerekli olan şeydir. “*1. Güç, takat, mecal; 2. İlaç; 3. Çıkar yol, çare (TDK 1998: 564).*” Tanımlamaları bulunan derman sözcüğü eserde “*şehası mekarim iki derman*¹¹ (50)” ifadesi ile yer almıştır. Eserde Peygamber ve sahabelerden sonra erdemli

⁹ “Bilgili insan – kıymetli dinardır. / Câhil ve bilgisiz (adam) – değersiz bir akçedir (Arat 1992: 86).”

¹⁰ “Vefâ gölünün suyu çekildi, kaynakları kurudu;/cefa doldu-taştı, denizden daha engin (Arat 1992: 96).”

¹¹ “Cömertliği ve keremi (onun) iki dermânıdır (Arat 1992: 84).”

kişi olarak karşımıza çıkan İspehsalar Bey'in cömertliği yazar tarafından onun iki dünyada da dermanı olarak nitelendirilmiştir. Cömert kişi bu dünyada diğer kişilerin takdiri ve sevgisini kazanır. İnsanların sevgisini kazanan kişi paylaştığı her şeyin geri dönüşünü fazlasıyla alır. Bilgisini paylaşan kişi bir başkasındaki eksik bilgiyi tamamlar, bilgisini tamamladığı kişiden de kendisinde eksik olan bir bilgiyi bu vesile ile öğrenebilir. Malını paylaşan kişi malı olmayanın eksikliğini giderir, karşılığında da o kişinin sevgisini ve maddi olarak paylaşabileceği diğer nesnelere eder. Eserin hediye edildiği kişi, belirtilen özelliğe sahip olduğu için bu dünyadaki gücüne sahip olmuştur. Diğer yünden cömertlik Tanrı'nın takdir ettiği ve kullarında görmek istediği bir davranıştır. Bu dünyada ve öteki dünyada var olan her şeyin esas sahibi Tanrı'dır. Nitekim eser içerisinde derman nitelikli olgulara sadece Tanrı'nın lütfü ile sahip olunabileceği vurgulanmıştır. Dermana sahip olduğunda ise erdemli bireyden beklenen sahip olduklarını başkalarıyla paylaşmak olacaktır. Bu şekilde davranmak kişinin, Tanrı'nın sevdiği kullardan olmasını sağlayacak ve ebedi hayatı ile ilgili kazanımlarını arttıracaktır. Bu sebeple derman özellikli maddi ve manevi unsurları cömertçe paylaşma açarak, yayılım sağlamak, erdemli kişinin, hakiki dünyaya güzel bir şekilde ulaşmak için önemli bir yoldur. Zira cömert olan kişi kalbinde hasislik, harislik gibi kötü duygular barındırmaz. Cömertlik bu duyguların barınmasına engel olur. Hastalıklı duygular olarak nitelendirilen harislik ve hasislik karşısında cömertlik kişinin ilacıdır.

III.9. Dişinin erkeğe erkeğin dişiye benzetilmesi

Kadın Türk toplumunda her zaman önemli bir konuma sahip olmuştur. İslamiyet'ten önceki Türk toplumlarına ait eserler incelendiğinde kadının erkekle eşit konumda olduğu görülmektedir. Türklerin kadına verdiği değer tam tersinin de ortaya konulduğu görülmüştür. Eski Türk toplumlarında erkeğin yaptığı her işi yapan, savaşan, bilgi sahibi olan kadın zamanla erkeklerden daha aşağı niteliklere sahip biri olarak görülmeye başlanmıştır. Erkeğin kadından daha bilgili kabul edilme durumu da bunlardan bir tanesidir. Edip Ahmed, eserinde bilgili ile bilgisizi karşılaştırırken şu ifadeyi kullanmıştır: “*Bilgilig tişi er cahil er tişi*¹² (88).” ifade irdelendiğinde tüm cinsler için “erkek karşıtı” cinsi ifade etmek için kullanılan “dişi” kavramının kadını temsilen kullanıldığı görülmektedir. Doğan Aksan da dişi sözcüğü ile ilgili kullandığı “*Uygur dönemi metinlerinde, “erkek” karşıtı olan, cins gösteren tişi(dişi)nin doğrudan doğruya kadın için de kullanıldığına (...) tanık oluyoruz* (Aksan, 2008: 30).” ifadeleriyle dişi kavramının kadınlar için kullanımının Karahanlı döneminden önce de var olduğunu göstermiştir. Eserde, bahsi geçen dişi (kadın) bilgili kişi olduğunda erkek niteliğinde sayılabilmektedir. Bilgisiz olan erkek de dişi olarak nitelendirilmiştir. Bu ifadeyle kadın ile erkeğin ayırımına neden olan güç faktörüne atıfta bulunulmuştur. Yapı itibari ile erkekten daha güçsüz kabul edilen kadın aradaki bu farkı bilgi sahibi olarak kapatabilme şansına sahiptir. Aynı şekilde güç bakımından ayrıcalıklı konuma sahip olan erkek de cahil olduğu sürece bir kadın kadar güçsüz olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda cinsiyetlere dayalı karşıt benzetmelerin ana belirleyicisi olarak “bilgi” kavramı bulunmaktadır.

III.10. Dost

Tevâzû, kişinin alçakgönüllü olmasıdır. Alçakgönüllülük yapan kişinin başkalarının düşmanca tutumlarına maruz kalması çok düşük bir ihtimaldir. Aksine kişi alçakgönüllülüğü sayesinde birçok kişinin dostluğunu kazanma şansına sahiptir. Bu nedenle Edip Ahmed, “*Tevâzû'nu berk tut yapuş keç aña*¹³ (281)” ifadesini kullanarak açıkça dost olduğunu belirtmese de “teväzâyü sıkı tut, ona kuvvetle sarıl” söylemiyle bunu îma etmiştir. Çünkü insan ancak sevdiği ve dost olarak benimsediği kişilere sıkıca sarılır.

¹² “Bilgili dişi -erkek ve câhil erkek- dişidir. (Arat 1992: 86).”

¹³ “Tevâzûu sıkı tut ve ona kuvvetle sarıl (Arat 1992: 90).”

III.11.Düşman

Düşman, kişi hakkında sahip olduğu olumsuz düşünce ve duygular neticesiyle kişiyi sıkıntıya sokacak derecede kötü bir tutum ve davranış sergileyenleri tanımlayan bir kavramdır. Eserde düşmana benzetilen unsur gevezelik eden dildir. Yazarın gevezelik eden dil ile ilgili “*Öküş yağışğan til unulmaz yağı*¹⁴ (134).” sözleriyle kişiyi kendi diline karşı ciddi bir şekilde ikaz etmektedir. Gevezeliği yani gereğinden fazla konuşmayı karşı konulamaz bir düşman olduğu vurgusunu yapmıştır. Gereğinden fazla konuşmak bir süre sonra düşünmeden söylenen sözlerin ağızdan çıkmasına sebep olur. Düşünmeden söylenen sözler zamanla kişinin başına çeşitli felaketlerin gelmesine yol açar. Ağızdan çıkan sözlerin iadesi ve telafisi mümkün olmadığı için karşı konulamayacak sonuçların doğmasına neden olur. Başka bir açıdan kişi kendisine ait olan dile sahip çıkma ya da çıkmama yetisine sahiptir. Gereksiz söz söylemeyi seçmek dilini kontrol altına almamayı tercih etmenin bir sonucudur. Gereksiz söz söyleme adına diline karşı koymayan kişinin söyledikleri artık karşı konulamaz bir hale dönüşecektir.

Eserde düşmana benzetilen bir başka kavram hasisliktir. Eserde hasisle ilgili açıkça düşmandır söylemi bulunmasa da “*Bahılka katıg ya okun kezlegil*¹⁵ (228).” İfadesinde hasise karşı alınması gerektiği söylenen tavrıdan hasisin bir düşman gibi görüldüğü anlaşılmaktadır. Aynı zamanda hasislik kavramının bireyin kendisi için de bir düşman unsur olarak değerlendirildiğini belirtebiliriz.

Yay ve ok Türklerin en eski savaş aletlerindedir. Savaşta kullanılan bir cismin düşman dışında birine karşı kullanılması düşünülemez. O sebeple hasisliğin katı bir düşman olarak görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Hasis ile ilgili “*1. Cimri, pinti, kısmık; 2. Bayağı, insanı küçülten, alçak* (TDK 1998: 952).” Tanımlamaları yapılmıştır. Hasis olan kişi sahip olduğu malı başkalarıyla paylaşmayı sevmez. Malın gerçek sahibi Tanrı olduğu halde, hasis kişi bu gerçekliği unuttur ve o şekilde yaşar. Bu tutum, erdem sahibi olarak nitelendirilen kişilerde asla bulunamaz. Böyle bir tutumu olan kişi için de erdemli nitelendirilmesi yapılamaz. Çünkü hasis olan kişi malını sakınması ile sadece insanlara karşı alçakça bir tutum içinde değildir. Tanrı'ya karşı da büyük bir alçaklık içine düşmüştür. Yaratılışının ve sahip olduklarının hakikatinden uzaklaşma gafletine düşmüştür.

Kibir kavramı da eserde düşman olarak nitelendirilmiştir. Yazar bunu ifade etmek için “*Ol ol kim tekebbürni yirdin salıp*¹⁶ (267).” ifadesi kullanmıştır. Yere çalmak söylemi bir nesne için kullanabildiği gibi bir kişi için de kullanılmaktadır. Karşılıklı bir mücadele içinde olan kişiler için kullanıldığında rakip ya da düşman olan tarafların birinin diğerini yenilgiye uğratması anlamında kullanılır. Nesne için kullanıldığında o nesnenin değersizliğini ifade eder. Çünkü Türk kültüründe yer metaforik anlamda kötüyü simgelemek için kullanılır. Değersiz olan, kötü olarak nitelendirilen her şey yere layık görülmüştür. Kibir, insanın kendini diğer insanlardan üstün görmesine neden olur. Bu tavır başkalarını tarafından hoş görülen bir tavır değildir. Kibirli bir davranışla karşı karşıya gelen kişiler kibir sahibine karşı düşmanca hisler içine girebilir. Bunun yanı sıra kibir taşıyan kişi erdemli olmanın gereklerinden birçoğunun önünü kapatmış olur. Bütün bunlar göz önüne alındığında kibir için öncelikli olarak kişinin kendi kendine yarattığı bir düşman olduğunu söyleyebiliriz. Buna galip gelecek kişi de yalnızca kibir sahibinin kendisidir.

III.12.Fil

Bir hayvan türü olan filin, Türk düşünce dünyasında yer alması eski Türklerin farklı coğrafyalarla etkileşim içerisine girmesiyle gerçekleşmiştir. Büyüklüğü ve güçlülüğü bakımından

¹⁴ “Çok gevezelik eden dil, karşı konulmaz bir düşmandır. (Arat 1992: 87).”

¹⁵ “Hasis kuvvetli yay ve ok ile nişan al (Arat 1992: 90).”

¹⁶ “O (söz) şudur: kibri yere çalıp... (Arat 1992: 92).”

benzetme unsuru olarak kullanılan fil ile ilgili Bahaddin Ögel “*Buda dininin, Türkler arasında yayılmasından sonra, Türk edebiyatında da fil hakkındaki bilgiler görülmeye başladı* (Ögel, 2014: C. II, 685)” görüşünü sunmuştur. Eserin ek bölümünde “*Yağan bolsa yüklüg özesinde zer/anıñ tuşu bolğay bu söznüñ azı*¹⁷ (487-488).” ifadeleriyle yer alan fil sözcüğü Edip Ahmed’in eseri için kullanılan bir kavramdır. Fil benzetmesiyle yazarın sözlerinin gücünü ve büyüklüğünü anlatılmak istenmiş, Edip Ahmed’in sözleri altın yüklü bir filden daha üstün görülmüştür. Çünkü onun sözleri çok daha değerli ve nitelikli sözlerdir.

III.13.Gevher

Gevher (cevher), sözcüğü değerli nesnelere tanımlanmasında kullanımı dolayısıyla Türk edebiyatında benzetme unsuru olarak çokça kullanılmıştır. “*1. Bir şeyin özü, maya, gevher; 2. Değerli süs taşı, mücevher; 3. İyi yetenek; 4. Töz* (TDK 1998: 952).” tanımlamaları bulunan gevher sözcüğü metinde “*Güherdın söz aymış öğün söz bışı* (490).” ifadeleriyle dile getirilmiştir. Eserin ek bölümünde eserin yazarına ithafen söylenen sözlerde yazarın sözleri akıl aracılığı ile söylenmiş mücevhere benzetilmiştir. Gevher sözcüğünün “değerli taşlar” tanımı dışında “bir şeyin özü” tanımının da bulunması göz önünde bulundurulduğunda, yazarın sözlerinin akıl süzgecinden geçirilerek ifade edilmiş olduğu belirtilebilir. Sözün özünü söylemek, erdem sahibi kişide bulunan özelliklerden biridir. Çünkü o, söyleyeceği her sözü akıl süzgecinden geçirir. Söyleyecekleri ile ilgili gereksiz kısımları atarak net ve anlaşılır şekilde anlatacaklarını dile getirir.

III.14.Giysi

Giysi, kişinin vücudunu korumak, ısıtmak, saklamak vb. nedenlerden dolayı büründüğü kumaştan ve yer yer mhtelif metallere yapılmış nesnedir. Doğruluk gibi soyut bir kavram, Edip Ahmed’in “*Könilik tonın keç koçup egrilik/ keçim ton talusı könilik tonı*¹⁸ (167-168).” ifadesiyle somut bir kavrama dönüşmüştür. Nasıl ki bedeni korumada doğru elbiseyi tercih etmek önemliyse ruhu koruma konusunda da doğruluk aynı öneme sahiptir. Erdemli kişiden beklenen tavırlarının doğruluk çerçevesinde sergilenmesidir. Doğruluğu benimseyen kişi başkalarına karşı kendini korumaya alacaktır. Çünkü doğru söz söyleyen kişi bu yönüyle insanların güvenini ve saygısını kazanır. Kötü düşüncelere sahip kişileri bile doğru olmasıyla etkileyip o düşüncelerin eyleme dönüşmesini engelleyebilir.

Giysi benzetmesi eserde kibir için de kullanılmıştır. “*Tekebbür libasın keçip tap salın*¹⁹ (277).” bu ifadede kibirin bir elbise gibi istenildiğinde giyilebileceği gibi istenildiği takdirde de çıkartılıp ondan kurtulabileceği anlamı çıkmaktadır. Kibir olumsuz olarak nitelendiren özelliklerdendir; fakat çözümsüz bir sorun da değildir. Kişi istediği takdirde bu olumsuz özelliğinden kurtulabilme şansına sahiptir.

III.15.Hastalık-Şifa

Yalan söz, söyleyen kişiye zarar verir. Yalan söyleyene karşı olan güvenin yok olması kişilerin gelecekteki iletişimine yansacaktır. Yalan söyleyen kişi toplum içinde dışlanmaya maruz kalabilir. Yalan söyleyen kişiye diğerlerinin tavrı olumsuz yönde değişecektir. Artık ona karşı daha sert söylemler kullanılmaya başlanacaktır. Bu durum yalan söyleyen kişide başka olumsuz yönlerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Yani yerilen bir davranış olan yalan söz söylemek beraberinde başka yerilen davranışları da getirecektir. Bu durum kişide tıpkı bir hastalık gibi yayılacak ve kişinin iç dünyasının sağlığını bozacaktır. Edip Ahmed de yalan söz ile ilgili “*Bu yalğan söz ig teg köni söz şifa*²⁰ (163).” ifadesini kullanmıştır. Bu ifade ile yalan sözü hastalığa benzeten yazar, bu bunun

¹⁷ “Üzerinde altın yüklü bir fil olsa/bu söz, en az, ona benzetilebilir (Arat 1992:100).”

¹⁸ “Eğriliği bırakıp, doğruluk libasını giy/elbiselerin en iyisi, doğruluk libasıdır. (Arat 1992: 88).”

¹⁹ “Kibir libasını giydin ise, derhal çıkar (Arat 1992: 92).”

²⁰ “Yalan söz, hastalık ve doğru söz, şifa gibidir. (Arat 1992: 88).”

iyileşebilecek bir hastalık olduğunun imasında bulunmuştur. Bu hastalığın şifası doğru söz söylemektir. Yalan söyleyerek insanların güvenini kaybedip, tepkilerine yol açan kişi bu durumdan yalan söylemeyi bırakıp doğru söz söylemeyi benimsemesiyle kurtulabilir. Doğru söz söyleyen kişi, geçmişte yalan söyleyerek kaybettiği güveni zamanla geri kazanabilme şansına sahiptir. Doğruyu söylemenin devamlılığı halinde de tekrar kişilerin takdirini kazanacak konuma dahi gelebilir.

Eserde hastalığa benzetilen bir diğer unsur "hasislik"tir. Hasislik ile ilgili "*Bağlılık otalap oğulmaz ig o²¹*" (253)." İfadene kullanan yazar, hasislik hastalığının ilacının olmadığını söyleyerek iyileşmesinin mümkün olmadığı vurgusunu yapmıştır. Çünkü hasislik ruhun hastalığıdır. Ruhu iyileştirecek bir ilaç yoktur.

Harislik de eserde hastalık olarak adlandırılmıştır. Harislik ile ifadelerde doğrudan hastalık olduğu söylenmiştir. Hırs sahibi olan kişinin sahip olmak istediklerinin sonu yoktur. O, istediği her şeye istediği ölçüde ulaşsa da bundan memnun olmaz. Sahip olduğuyla yetinmez, her daim elindekinden daha fazlasını ister. Harislik de hasislik gibi ilacı olmayan bir hastalıktır. Harisliğin ilacı varsa da erdemli, bilgili olarak nitelendirebileceğimiz Edip Ahmed, o ilacın varlığı konusunda bilgi sahibi değildir. Böyle bir ilacın varlığı konusunda bilgi sahibi olan kişiler varsa harisliğin ilacının ne olduğu konusunda bilgi istemektedir. Harisliğin bir ileri aşamasının hasislik olduğunu düşünürsek harisliğin de ilacı olmayan bir hastalık olarak nitelendirilmesi yanlış olmaz.

III.16.Hazine

Hazine, kişiyi zenginliğe götürecek değerli şeylerin bütününe verilen addır. Hazine ile ilgili şu tanımlamalar da yapılmıştır: "1. Altın, gümüş, mücevher gibi değerli eşya yığını, büyük servet; 2. Değerli şeylerin saklandığı yer; 3. Gömülü veya saklı iken bulunan değerli şeylerin bütünü; 4. Devlet malı, parası veya bunların saklandığı yer; 5.Kaynak; 6. Büyük bağlılık duyulan, değer verilen şey veya kimse; 7. Devletin altın, döviz, bono ve nakit işlemlerini maliye ile birlikte düzenleme görevini üstlenen makam (TDK 1998: 973)."

Eserinde bilgiyi hazine olarak nitelendiren Edip Ahmet şu ifadeyi kullanmıştır: "*Tavarsızka bilgi tükenmez tavar²²*" (127)." bu ifade yukarıda yapılan tanımlamalardan 2 ve 3'te yer alan şekliyle irdelendiğinde yapılan benzetmenin çok yerinde bir benzetme olduğu görülür. Bilgi de hazine gibi değerli şeylerin saklandığı yerdir. Bilgi sahibi oldukça yeni bilgilere ulaşılabilir. Ulaşılan her bilgi kişiye güzel nitelikler kazandırabilir. Bilginin sonu olmadığı için kazandırdıkları da sonsuzdur. Bilgi tıpkı hazine gibi gömülü ve saklıdır. Bilgiye ulaşmayı isteyen kişinin onu saklı olduğu yerden çıkarmak için çaba harcaması gerekmektedir.

III.17. İlik

Kemik insan vücudunun duruşunu oluşturan yapının en önemli parçasıdır. İlik de kemiğin işlevini yerine getirmesi için gerekli olan en önemli unsurdur. Edip Ahmed, "*Sünekke yilig teg erenke bilig²³*" (89)" ifadesi ile bunu destekler bir söylemde bulunmuştur. Bilgi insanı insan yapan en önemli şeydir. Çünkü bilgi sahibi olmak insanları diğer yaratılardan ayırt edici olarak sahip olduğu aklın kullanılmasıyla elde edilen bir birikimdir. Kişinin bilgiye ulaşmak için çabalamaması aklını da gerektiği şekilde kullanmadığının göstergesidir. Kendisine tanınmış ayrıcalığı gerektiği şekilde kullanmayan insanın diğer yaratılardan farkı kalmaz. Tıpkı iliksiz, içi boş bir kemiğin işlevini yitirdiği gibi insana ait olan işlevlerini yitirir.

III.18.İnsan

İnsana ait özelliklerin diğer canlılara ya da cansız varlıklara benzetme amacıyla kullanılması Türk edebiyatında sıkça görülen bir anlatım şeklidir. İnsana ait özelliklerin benzetme yönü olarak

²¹ "Hasislik ilâc ile iyileşmez bir hastalıktır (Arat 1992: 91)."

²² "Bilgi, malı olmayan için, tükenmez bir hazinedir (Arat 1992: 87)."

²³ "Kemik için ilik ne ise, insan için bilgi odur (Arat 1992: 86)."

kullanıldığı ifadelerde insanın fiziksel ya da ruhsal özelliklerinden faydalandığı görülür. Edip Ahmed de dünya ile ilgili görüşlerinin yer aldığı bölümde “*Ajun külçirer baz alın kaç çatar/ bir elgin tutup şehd birin zehr katar/ ‘aşel tatrup ilkin tamağ tattıtp/ kiğinrek қадаһқа sunup zehr katar*”²⁴ (205-206-207-208).” ifadelerini kullanarak dünyayı insana benzetmiştir. Dünyanın insana benzetiminde benzeyen yön olarak genellikle insana ait olumsuz özellikler kullanılmıştır. Önce gülüp ardından kaç çatması, bal tattırıp ardından zehir sunması dünyanın ikiye bölünmüş bir insan gibi görünüşte başka gerçekten başka olduğunun anlatımıdır. Dünya, kötülüğü de iyiliği de içinde barındıran bir yerdir. İnsanlar için bu dünyada daima iyi şeylerin olacağı ya da daima kötü şeylerin olacağı gibi bir beklenti söz konusu değildir. Bugün iyiliklerle karşılaşırken yarın kötü durumlarla baş etmek durumunda kalabiliriz. Yapılan benzetmeyle erdemli kişiye bu dünyanın gerçek yönü somutlaştırılarak anlatılmaya çalışılmış, erdemli kişinin bu gerçeğin ayırımında olarak yaşantısını sürdürmesi beklenmiştir.

Dünyanın insana benzetildiği bir başka ifade “*Nıkab kötrür ajun birer yüz açar /yazar kol kuçar teg yana terk kaçar*”²⁵ (221-222).” ifadesidir. Bu ifadede dünya aşığı eziyet çektiren sevgiliye benzetilmiştir. Klasik edebiyatta görülen sevgili kavramıyla bu ifadede anlatılan sevgili örtüşmektedir. Klasik edebiyatta sevgili daima peşinde koşturan, aşığına eziyet eden taraf iken aşık bütün uğraşlarına rağmen sevdiğine kavuşamayan taraftır. Aşığın uğraşları daima sevgilin isteği doğrultusundadır ancak sevgili bu uğraşlara genellikle karşılık vermez. Karşılık verdiği zamanlarda nadir olmakla birlikte aşığı umutlandırmaya yetmektedir; ancak sevgili verdiği umudu kısa sürede geri alabilmektedir. Dünya da bu yönüyle sevgiliye benzer. Birkaç güzelliği sunmasıyla insanlarda umudun yeşermesine yol açarken bir anda o yeşerttiği umutları solduracak kötü olay yaşatabilmektedir. Bu sebeple bilinçli, erdemli kişi bu dünyaya gönül bağlamamalıdır. İyinin ardından kötünün gelebileceği gerçeğini aklında tutup kötüye hazırlıklı olmalı, kötünün ardından da iyiliklerin gelebileceği bilinciyle de karamsarlığa kapılmamalıdır.

Dünya insana ait olan vefasızlık kavramı ile de ilişkilendirilmiştir. Vefasızlık yapılan iyiliklere rağmen kadir bilmezlik olarak yorumlanabilir. Dünyanın vefasızlığıyla ilgili “*Hünerliğa ajun vefasızrak ol/hünersızka mundın cefa azrak ol*”²⁶ (441-442).” ifadelerini kullanmıştır. Dünyada iyi de kötü de yer alır; fakat dünya kötüyü insanlara daha fazla sunar. İfadede de yer aldığı gibi insan ne ölçüde hüner sahibi ise, iyi işler peşinde koşuyor ise o derece cefa çekeceği olaylara maruz kalmaktadır. Bu bakımdan herhangi bir becerisi olmayan kişiler daha az zahmetlere katlanması nedeniyle dünyadan daha az cefayla karşılaşır. Her zaman bir uğraş içinde olan hüner sahibinin dünyadan beklediği emeklerinin karşılığını olumlu bir şekilde kendisine yansıtması iken dünya hünerli kişiye hünersize davrandığından daha acımasızca davranarak hünerli kişiyi hak etmediği durumlarla karşı karşıya bırakabilir.

III.19.Kervansaray

Kervansaraylar, geçici konaklama yerleridir. Bu açıdan dünya da bir kervansaray olarak nitelendirilmiştir. İnsanın yaşamı bütünüyle bir yolculuktur. Bu yolculuk kişinin doğumuyla başlar, ölümüyle de son bulur. Kişi ölümü ile asıl varması gereken yer olan hakiki dünyaya varır. Geçici olan bu dünya ise insanın hakiki dünyaya ulaşmaya kadar geçen süre zarfında konakladığı bir kervansaraydır. Edip Ahmed bu konu ile ilgili, eserinde şu ifadeleri kullanmıştır: “*Bu ajun rıbağ ol tüşüp köçgölüg/rıbağka tüşügli tüşer keçgölüg*”²⁷ (177-178).” Bu dünyanın geçici olduğunun bilincinde olan kişi hayatını bu doğrultuda yaşar. Geçici olan dünyaya ve bu dünyaya ait olan nesnelere gönül bağlamaz.

²⁴ “Dünya gülümser, fakat yine alın buruşturur ve kaç çatar;/bir elinde bal tutup, birinde zehir saklar;/önce baldan tattırarak, ağzı tatlılandırır;/bir az sonra kadehe zehir katarak, sunar (Arat 1992: 90).”

²⁵ “Dünya bâzan peçesini kaldırır ve yüzünü açar;/kucaklayacak gibi kollarını açar, fakat hemen kaçar (Arat 1992: 90).”

²⁶ “Dünya hüner sâhibi için daha çok vefasızdır,/hünersize burada cefa daha azdır (Arat 1992: 98).”

²⁷ “Bu dünya, konup-göçmek için, bir kervan-saraydır;/(insan) kervan-saraya geçmek için iner (Arat 1992: 89).”

III.20. Keskin bir nesne

Edip Ahmed, Peygamber'i (Hz. Muhammed) meth etme bölümünde methine başlamadan önce bu sözleri okuyacak ya da dinleyecek kişilere “*Ukuş huş yititip sözümni aña*²⁸ (22)” ifadesiyle akıl ve dikkati bileme uyarısında bulunmuştur. Bile- sözcüğü “1. Kesici aletleri zımpara veya bileği taşında keskinleştirmek, keskin duruma getirmek, keskinleştirmek; 2. Güçlendirmek, etkisini artırmak (TDK 1998: 293)” olarak tanımlanmıştır. Edip Ahmed'in ifadesinde 1. anlama benzetme yoluyla 2. anlamın baskın olduğu söylenebilir. Peygamber'in özellikleri anmak erdem olarak nitelendirilen özelliklerin en üst seviyesinin dile getirilmesidir. Bu özellikleri anlayabilmek ancak akli ve dikkati güçlendirmekle mümkündür. Aksi takdirde anılan özellikler sıradan bir özellikmiş gibi anlaşılacaktır.

III.21. Kir

Cahil ile ilgili “*Cahil yup arıamaz arıgsız erür*²⁹ (112)” ifadesi kullanan Edip Ahmed, arındırıcı özelliğe sahip olan suyun cahil karşısında etkisizliğini dile getirmiştir. Bu kir temizlemesi mümkün olmayan bir kir gibi ifade edilmiş olsa da bu kiri temizleyecek unsur bilgidir. Cahile kir benzetmesinin yapılmasının nedeni cahil olan kişinin bilgiye sahip olmamasından dolayı olumsuz özellikleri kendisinden barındıran bir yapıya müsait olmasından kaynaklı olabilir. Bilgiden uzak duran kişinin doğru bilgiye de ulaşması mümkün olmayacağından hiçbir zaman erdemsel niteliklere sahip bir kişi olamayacaktır. Erdemden yoksun bir kişi olarak yaşamını sürdürmek de sahip olunan olumsuz özelliklerin üzerine yenilerinin eklenmesine sebep olacaktır. Sonrasında bu kir kişinin etrafındaki kişilere de yansıtacaktır.

III.22. Kuş, rüya, yaz bulutu

Kuş, rüya ve yaz bulutu kavramlarının ortak özelliği kısa süreli varlıklarının kısa süreli olmasıdır. Kuş uçabilme özelliği ile bulunduğu yeri anında değiştirebilir. Rüya uyku esnasında görülen kısa süreli bir görüntüdür ve gerçeklikten uzaktır. Yaz bulutu ise yağmur yağdırmayan içi boş bulutlardır. Bu yönleriyle baht, eserde kuş, rüya ve yaz bulutu ile imgelmiştir. “*Yayınkı bulıt teg ya tüş teg hali/djrengsiz keçer baht ya kuş teg uçar*³⁰ (223-224).” sözlerini kullanan Edip Ahmed, dünyanın ve bu dünyaya ait olan her şeyin geçisi ve sahte olduğu konusunda uyarıda bulunmuştur. Erdem sahibi olmak isteyen kişi bu uyarıyı dikkate almalı ve geçici olan bu dünyanın içi boş nesnelere gönül bağlamamalıdır. Geçici olan bu unsurlara gönül bağladığı takdirde kişi hem maddi hem manevi zarar görecektir.

III.23. Mekan

Eserde İspehsalar Bey, sahip olduğu akıl, anlayış, idrak etme ve zeka ile bu özelliklerin bulunduğu bir yer olarak nitelendirilmiştir. Eserde bu durum “*ol ol 'akıl ukuş huş hijredka mekan*³¹ (47).” sözleri ile anlatılır. Akıl insanlara diğer yaratılanlar farklı olarak sunulmuş bir lütuftur. İnsan olmanın gereği bize sunulan akli doğru bir şekilde kullanmaktır. Aklını doğru şekilde kullanmayı becerebilen kişinin idrak gücü artacaktır. Bu sayede iyi ile güzeli birbirinden ayırt edebilecek ve erdemli olma yolunda aşama kat edecektir. İspehsalar Bey, kendisine verilen akli layıkıyla kullanabilmiş ve bu sayede erdem olarak nitelendirilen bazı niteliklere sahip olmuştur.

III.23.1. Kaynak

Kaynak bir nesnenin çıkış noktası olarak tanımlayabileceğimiz yerdir. Eserde kaynak ile ilgili “kân” sözcüğü kullanılmıştır. Kân sözlükte; “1. Mâden ocağı, mâden kuyusu. 2. Bir şeyin manbai, kaynağı (Devellioğlu, 2006: 486).” olarak tanımlanmıştır. Eserde erdemli kişi olarak

²⁸ “Akıl ve dikkatini bileyip, sözümü anlamağa çalış (Arat 1992: 83).”

²⁹ “(fakat) câhil yıkamakla temizlenmeyen bir kirdir (Arat 1992: 86).”

³⁰ “Baht yaz bulutu gibidir veya rüyâ gibi boştur;/durmadan geçer veya kuş gibi uçar (Arat 1992: 90).”

³¹ O akıl, anlayış, şu'ûr ve zekâ mekânı (Arat 1992: 84).”

nitelendirilen İspehsalar ile ilgili “*fâzilet kanr*³² (48)” ifadesi kullanılmıştır. İspehsalar her erdem sahibi kişi gibi bir çok olumlu özellikleri şahsında barındırır. Bu olumlu özellikler sadece İspehsalar’ın yararına olan özellikler değildir. Erdemli kişinin önemli niteliklerinden biri olan kendinde olanı bir başkasıyla paylaşma özelliği o olumlu özelliklerden başkalarının da faydalanmasına yol açmaktadır. Bir başka şekliyle erdem sahibi olmak isteyen kişi de kendinden daha bilgili olan ve daha iyi özelliklere sahip kişilerin tecrübelerinden faydalanmaya çalışmalıdır. Bu sebeple erdem sahibi olmak isteyen kişiler için İspehsalar bir erdem kaynağıdır.

III.23.2.Ocak

Bilgi sahibi olan kişiler için kaynak, maden, ocak gibi benzetmeler sıklıkla kullanılır. Eserde İspehsalar Bey için “*bilig ma’dinr*³³ (48).” benzetmesi kullanılmıştır. Maden değerli nesnelere kaynağıdır. Bilgi de nesnelere en değerlisidir. Madenlerin ne zaman ve ne şekilde ortaya çıktıkları hakkında bilgi edinilemez. Tanrı’nın insanların yararlanması adına sunduğu değerli yerlerdir. Bu sebeple bilgi madeni, ocağı olarak nitelendirilen İspehsalar’ın sahip olduğu bilginin niceliğinin Tanrı sayesinde olduğu görüşüne ulaşabiliriz. Çünkü, Eski Türk düşünce sisteminde hükümdarlar ile ilgili kut anlayışı olduğu bilinmektedir. Hükümdarların gücünü ve bilgisini Tanrı’dan aldıklarına inanılır. Ocak, kavramını ele alırsak bu kavramın bir aileyi, yuvayı, yuvanın devamlılığını ifade etmek için kullanıldığı bilinmektedir. Bir evde ocak söndüğünde o ev için her şey biter. Evin birlik ve beraberliği yok olur. Bu sebeple erdemli bir kişinin kaybı da o kişiden öğrenileceklerin kaybını da beraberinde getirir.

III.24.Meyvesiz ağaç

Ağaç, Türkler için değerli sayılan nesnelere biridir. Çeşitli yönleriyle Türk edebiyatında benzetme için kullanılmıştır. Meyveli bir ağaç üretkenliği temsilen kullanılırken meyvesiz ağacın üretmeyi temsilen kullanıldığı görülür. Eserde de kerem sahibi olmayan kişi için meyvesiz ağaç benzetmesi yapılmıştır. Edip Ahmed, bu benzetmeyi şu şekilde ifade etmiştir: “*Yimişsiz yığaç teg keremsiz kişi/yimişsiz yığaçnı kesip örtegi*³⁴ (323-324).” İyi huylu olma, kerem sahibi olma kişinin sahip olduklarını başkalarına dağıtmasıdır. Paylaşmayı sevmektir. Kişi ancak bu şekilde verimli olur. Paylaşmada bulunmadığı sürece meyvesiz bir ağaçtan farkı yoktur. Meyve vermeyen ağaç da kesilip yakılır. Yani ordadan kaldırılır. Meyvesiz ağaca benzeyen insan da başkalarının hayatında bir anlam ifade etmez bir kenara itilir.

III.25.Neseb

Neseb, kişinin soyudur, varlığının devamıdır. Kişinin adı soyu devam ettiği sürece hayatta kalır. Nesebi olmayanların adının devamlılığı bir koşul dışında mümkün değildir. O koşul, kişinin bilgi sahibi olması ile sağlanabilir. Kişi sahip olduğu bilgiyi başkalarıyla paylaştığı ölçüde adı zikredilir. Sahip olduğu bilgilerini yazıya döktüğünde adı maddi dünyada tıpkı nesebi devam ediyormuş gibi yaşamaya devam eder. Edip Ahmed’in “*Neşepsızka bilgi yirilmez neşeb*³⁵ (128).” ifadesi bu görüşü destekler niteliktedir.

III.26.Su

Su, Türk kültüründe önemli bir unsurdur. Bu sebeple su ile ilgili benzetmeler Türklerin eski dönemlerinde itibaren metinlerde yer almıştır. Su ile ilgili yapılan benzetmeler çoğunlukla suyun rengi, saflığı, arındırıcı olma özelliği ile ilgili olmuştur. Edip Ahmed de “*Akıllık kamuğ ‘ayb kirini yuyur* (230).” ifadesini kullanarak cömertlik ile ilgili suyun kirlerden arındıran, temizleyen yönüne benzetmede bulunmuştur. Cömertlik kendinde olanı başkalarıyla paylaşmaktır. Sahip olduklarını

³² Fazilet kaynağı (Arat 1992: 84).”

³³ “Bilgi ocağı (Arat 1992: 84).”

³⁴ “Keremsiz insan meyvesiz ağaç gibidir./meyvesiz ağacı kesip ateşte yak (Arat 1992: 94).”

³⁵ “Bilgi, nesebsiz için, yerilmez bir neseptir. (Arat 1992: 87).”

başkalarıyla paylaşmak Tanrı tarafından da takdir gören bir davranıştır. Cömert olan kişi erdem niteliğindeki en önemli özelliklerden birine sahip olan kişidir. Ancak kişinin cömert biri olması onun mükemmel biri olduğu anlamına gelmemektedir. Her insanın olduğu gibi onun da sahip birtakım kusurları vardır. Kusurlarına rağmen cömert kişi birçok kişinin sevgisini ve saygısını kazanabilecek nitelikte bir kişidir. Çünkü cömertliği sayesinde insanlar onun hatalarını hoş görüp kusurlarını yok sayabileceklerdir. Sahip olunan olumsuz nitelikleri ve bulunulan yanlış davranışları birer kir olarak düşünürsek, cömertliği de o kirlerin temizlenmesine yardımcı olacak önemli bir unsur olarak kabul etmeliyiz.

Temizleyici yönüyle benzetme unsuru olarak kullanılan su, yumuşak huylu olmayı temsilen de yatıştırıcılık, ateşi söndürebilme yönüyle kullanılmıştır. “*Yalınlansa tutnup gâzâb hıkd otı/hâlimlik suvın saç ol otını öçür*³⁶ (339-340)” Ateşe benzetilen hiddet ve düşmanlığın yumuşaklık suyuyla yani sakin ve ılımlı bir davranışla ortadan kaldırılabileceğinin vurgusu yapılmıştır. Erdemli kişiden beklenen de olumsuz olaylara ve kötü huylu kişilere karşı sakinliğini koruyup ılımlı bir şekilde yaklaşımda bulunmasıdır. İlimli davranışlarda bulunmak öfkeli olan kişinin de bir süre sonra yatışmasını sağlayacaktır.

III.27. Tarihî kişiler

Türk edebiyatında sıkça kullanılan bir başka benzetme unsuru da tarihi kişilerdir. Belli özellikleri nedeniyle geçmişten günümüze sembol haline gelmiş bazı karakterler bulunmaktadır. Eserimizde de Hz. Ömer³⁷, Hz. Osman³⁸, Ayâs³⁹, Anuşirvan⁴⁰ benzetme unsuru olarak kullanılmış önemli kişilerdir. Yazar bu dört kişi ile İspehsalar Bey'i karşılaştırırken “*Şalabet içinde 'ümer teg erip/ şehavet semahat tutar 'uşmanı/ tetiklikte kendü ayastın ozup/ dad inşaf tutar çin anuşirvani*⁴¹ (53-54-55-56).” ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadelerle göre İspehsalar Bey, dayanıklı olma yönüyle Hz. Ömer'e, cömert olmasıyla Hz. Osman'a, keskin bir zekaya sahip olmasıyla Ayâs Paşa'ya, adaletli ve hakkaniyetli olması yönüyle de Anuşirvan'a benzetilmiştir. Yazar bu benzetmeleri yaparken Hz. Ömer ve Hz. Osman ile ilgili olan benzetmelerinde gibi, denk sözcüklerini kullanarak İspehsalar'ın dayanıklılık ve cömertliğinin bu iki kişinin metaneti ve cömertliğinin üstünde olmadığı göndermesinde bulunmuştur. Erdemli kişi olarak nitelendirilen İspehsalar Bey, birçok iyi özelliklere sahip olsa da dinî açıdan önemli kişiler arasında sayılan kişilerden üstün olması ya da onlara eşit olması beklenemez. Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan sonra keskin zekasıyla Ayas Paşa'ya benzetilen İspehsalar ile ilgili “fetanette Ayas'ı geçer” ifadesi ile zeka konusunda Ayas'tan üstün olduğu vurgusu yapılmıştır. Adaletli olması yönüyle benzetildiği kişi olan Anuşirvan'la bir tutulmuştur.

III.28. Tarla

Tarla, çeşitli bitkilerin ekimine müsait olan toprak parçasıdır. “*Tarığlık tip aymış ajunni resul/tarığlıkta katlan tarı edgülik*⁴² (191-192).” ifadeleri ile dünyayı bir tarlaya benzeten Edip Ahmed, bu tarlaya ekilmesi gereken ürünün de iyilik olmasını öğütlemektedir. Kişi tarlada ne kadar çok çalışır, tarlaya ne kadar çok bakarsa ektiğini ürünün verimi de o kadar çok olur. Dünya için de aynı şey geçerlidir. Kişi dünyada iyilikler peşinde koşarak, iyi işler için çabalayarak ömrünü geçirirse

³⁶ “Hiddet ve düşmanlık ateşi tutuşarak, alevlenirse,/yumuşaklık suyunu serp ve o ateşi söndür (Arat 1992: 94).”

³⁷ Dört halifeden biri.

³⁸ Dört halifeden biri.

³⁹ “Kanuni Sultan Süleyman zamanında veziriazamlık yapmış olan Ayas Paşa, dürüst, âdil ve mütevazi bir şahsiyetle tanınır. (İ.A. 1991: C. IV, 202-203).”

⁴⁰ “Ahlâk ve nasihat kitaplarıyla bazı müstakil hikâye ve mesnevilerde daha çok adalet timsali kahraman bir hükümdar olarak yer almış başarılı bir Sâsânî hükümdarıdır. Enüşervân, Nüşevân, Nüşervân olarak da kaynaklarda adlandırılır. (İ.A. 1991: C. XI, 255).”

⁴¹ “(O) metânette Ömer gibidir,/cömertlikte Osman'a denktir./ (O) fetânette Ayâs'ı geçer. /Adâlet ve hakkaniyette gerçek bir Anuşirvan'dır (Arat 1992: 84)”

⁴² “Resül, dünya için, tarladır demiş;/tarlada çalış-çabala ve iyilik ek (Arat 1992: 89).”

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

bunun mükafatını hem geçici dünyada hem de ebedi dünyasında alacaktır. Kişi kendisine iyi bir özellik kazandırmak için çaba sarf ediyorsa bu özelliğe sahip olur. Sahip olduğu bu özellik sayesinde de başka iyi özelliklere sahip olmanın yolunu açmış olur. Başkaları için iyilik yapan kişi de iyilik yaptığı insanların gönlünü ve sevgisini kazanır. Kişi iyilik yaptığı kişinin kendisine yapacağı bir iyilikle karşılaşabilir. Başkaları ve kendisi için iyilikler peşinde koşan kişi bunun mükafatını sadece bu dünyada almaz. İyi işler yapması yönüyle Tanrı tarafından da ödüllendirilir.

III.29.Yılan

Yılan, Türk kültüründe sembol olarak sıkça kullanılan bir hayvandır. Zehirli bir hayvan olması sebebiyle genellikle düşman ya da kötülük yapan birini temsilen kullanılır. Eserimizde yılanı benzetilen unsur dünyadır. “*Yılan teg bu ajun yılan oğlağ/yoğamağka yumşak içi pür ağı/yılan yumşak erken yavuz iç’l iter/yırağ turğu yumşak tip azılmağ*”⁴³ (213-214-215-216).” ifadelerinin yer aldığı eserde dünya yılanı benzetilmiş ve yılanın oklanması gerektiği vurgusu yapılmıştır. Yılan şekli itibari ile Türk kültüründe “ok”a benzetilmektedir. Saldırdığı esnada ok gibi fırladığı için bu benzetme ile birlikte yaygın kullanımı vardır. Yani yılan şekli itibari ile de bir çeşit silahtır. Yılanı benzetilen dünya için de aynı durum geçerlidir. Yılanın içinde zehri olduğu gibi dünyanın da içi kötülüklerle doludur. Bu kötülükler dünyanın silahıdır. İnsanlar bu kötülüklerle maruz kaldığında olumsuz bir yaşam sürer ve bu şekilde de hayatı son bulur. Kişi bunlara maruz kalmamak adına tıpkı yılanın kendisine zarar vermeden önce okladığı gibi dünyayı oklamalıdır. Dünyayı oklamaktan kasıt, yılanın dışı gibi yumuşak bir görüntüye sahip olan dünyanın görüntüsüne aldanmamaktır. Dünyaya karşı bilinçli bir tavır takınan insan dünyanın kendisine sunacağı kötülüklerle karşı hazırlıklı olur ve zarar görmeden kötü durumlardan kurtulur.

III.30.Yüz-göz, yanak-ben

Yüz, Türk edebiyatında sıklıkla kullanılan benzetme unsurlarından biridir. Kimi zaman kişinin dış görünüşü anlatmak için kullanılan kavram, kimi zaman da kişisel özelliklerin ifade edilmesinde araç olarak kullanılmıştır. Bir nasihat kitabı özelliği taşıyan eserimiz Atebetü'l-Hakayık'ta da yüz ile ilgili benzetmelere yer verilmiştir. Eserin yazarı olan Edip Ahmed, Peygamber'in(Hz. Muhammed) methi bölümünde, Hz. Muhammed ve diğer peygamberlerle ilgili ifadelerinde benzetme unsuru olarak “yüz”ü kullanmıştır.

“*Resuller örün yüz bu ol yüzke köz*”⁴⁴ (25) ifadesini kullanan Edip Ahmed, peygamberleri beyaz bir yüze benzetmiş, peygamberlerden biri olan Hz. Muhammed'i diğerlerinden biraz daha ayrı tutarak “beyaz yüzün gözü” olarak tanımlamıştır. Yüz sözcüğünün dış veya iç güzelliği ifade etmeye dair kullanımlarının olduğuna değinmiştik. Edip Ahmed'in söylemi irdelendiğinde yüz ile ilgili benzetmesinin iç güzelliği belirtmek için kullandığı söylenebilir. İç güzellikten kastedilen, kişinin iyi olarak nitelendirilen özelliklere sahip olmasıdır. Bu özelliklere sahip olmak kişinin erdemli bir vasıf kazanmasının en önemli yoludur. Erdemsel özelliklere sahip olan kişiler karakter olarak olumlanan kişilerdir. Halk arasında ruh olarak iyi özelliklere sahip olan kişilerin ruhunun güzelliğinin yüze yansıdığı görüşü vardır. Edip Ahmed'in erdemli kişiler olarak kabul edilen peygamberlerle ilgili “beyaz yüz” tanımlamasını yapmasının temelinde böyle bir düşünce yatıyor olabilir. Metaforik bağlamda beyaz renk iyiyi siyah renk kötüyü ifade etmek için yaygın bir kullanıma sahiptir. Yüz sözcüğünün beyaz sözcüğüyle nitelendirilmesi peygamberlerin iyi davranışlara, güzel karaktere sahip olmalarından kaynaklı olduğu söylenebilir. Bunun dışında “ak-beyaz” sözcüğü Türk kültüründe ilahi bir anlam yüklemek için kullanılır. “Ak ana”, “Ak sakallı dede” bunu örnekleyen önemli karakterlerdir. Peygamberler de Tanrı tarafından görevlendirilen kişiler olduğu için ilahi bir anlam yüklemek amacıyla beyaz sözcüğüyle özellikle vurgulandığı söylenebilir.

⁴³ “Bu dünya yılan gibidir, yılanı oklamak lazımdır;/ (o) el ile yoklanırsa, yumuşaktır; fakat içi zehir doludur./Yılan yumuşak olduğu hâlde, kötülük yapar;/(ondan) uzak durmalı ve yumuşak diye yanılıp tutmamalı. (Arat 1992: 90).”

⁴⁴ “Resüller beyaz bir yüzdür; o ise, bu yüzün gözüdür (Arat 1992: 83).”

Göz, yüzdeki güzelliği tamamlayan bir unsurdur. Gözün yer almadığı bir yüz ne kadar güzel olursa olsun o güzelliğin fark edilmesine engel olur. Beyaz bir yüz olarak tanımlanan peygamberler de ne kadar iyi özelliklere sahip kişiler olsa da bu özelliklerin anlam kazanması beyaz yüzün gözü olarak tanımlanan Hz. Muhammed ile olacaktır. Hz. Muhammed sahip olduğu kişisel özellikleriyle mükemmel en yakın kişidir. Bu sebeple diğer peygamberlerden biraz daha üstün bir niteliğe sahiptir. Edip Ahmed'in yukarıda yer alan ifadesinde de bu üstünlük vurgulanmıştır.

Güzellik için benzetme unsuru olarak kullanılan kavramlardan “yanak” ve “ben” de Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerle kıyaslanmasına aracı olmuştur. Eserinde “*Ya olar kızıl eñ bu eñke meñe*⁴⁵ (26)” ifadesini kullanan Edip Ahmed diğer peygamberler ile ilgili al yanak benzetmesinde bulunurken Hz. Muhammed'i al yanaktaki bene benzetmiştir. Yanağın al olma durumu yüze bir güzellik katar. Ben de yüzün bir süsü olarak nitelendirilir. Al olmasıyla güzel niteliğe bürünen bir yüz bunun yanında bir de bene sahip olduğunda güzelliği katlanacaktır. Bu benzetmelerden yola çıkarsak peygamber olarak görevlendirilen kişiler erdem sahibi kişiler olmasıyla yaratılmışlar arasındaki güzellik olarak nitelendirilebilir. Çünkü onlar sahip oldukları iyilikleri diğer insanlara aktarmaya çalışmışlardır. Peygamberlerin için de en önemli konuma sahip olan Hz. Muhammed yine mükemmel yakın bir kişiliğe sahip olmasıyla diğer peygamberlerin oluşturduğu güzelliğe daha da güzellik katmıştır. Diğerlerinin sahip olmadığı ya da daha az sahip olduğu özelliklerin eksikliğini doldurarak insanlara fazilet sahibi örnek bir kişi olmuştur.

III.31.Ziynet

Ziynet, kıymetli süs eşyaları için kullanılan bir adlandırmadır. Kendisine benzetilen unsur olarak eserde yer alan ziynet eserde “*Ağız til bezeki köni söz turur/ köni sözle sözni tiliñni beze*⁴⁶ (155-156).” İfadesiyle yer almıştır. Doğru sözü ziynete bentezen yazar erdemli özelliklere sahip olmak isteyen kişilere ağız ve dillerini doğru söz ile süslemeleri önerisinde bulunmuştur. Erdemli kişi sahip olduğu her şeyi yerinde ve doğru şekilde kullanmayı bilen kişidir. Sahip olduklarını doğru bir şekilde kullanan kişi sahip olduklarının daha güzel görünmesini sağlayacaktır. Bu sebeple erdemli kişi doğru söz söylemesiyle ağız ve dilini olması gereken şekilde kullanmış olur. Onların değerini bir kat daha üste çıkarmış olur.

IV.Sonuç

Atebetü'l-Hakayık, Türk edebiyatının İslamiyet etkisi ile kaleme alınan ilk eserlerden olma özelliği taşımaktadır. Eserde Türklerin erdem kavramının içinde kabul ettiği birtakım özellikler İslamiyet'in etkilerinin görüldüğü şekilde ele alınmıştır. Çalışmada ele alınan erdem nitelikli özellikler ile ilgili kullanılan, kendisine benzetilen dil birlikleri ele alınmıştır. Eserde 31 adet kendisine benzetilen unsur olduğu belirlenmiştir. Bu unsurlar 31 ana başlık, 4 alt başlık olmak üzere toplamda 35 başlık altında incelenmiştir.

İnceleme sonucunda erdemli olmanın insanın kendisine, diğer insanlarla ilişkisine ve Tanrı'nın nazarında büyük öneminin olduğu görülmüştür. Erdem kavramına ilişkin kendisine benzetilen sözcükler benzerleri arasında en iyiyi temsil etmektedir. Erdem karşıtı özelliklerin ifadesinde ise kendisine benzetilen unsurlar benzerleri arasında en kötüyü temsil eden sözcüklerle ifade edilmiştir. Kimi kendisine benzetilen unsurlar birbirlerinin zıt sözcüklerle anlatılmaya çalışılmıştır.

Eserde bahsi geçen konular: “Adaletli olmak, akıllı olmak, bilgili olmak, cahil olmamak, cömert olmak, doğru söylemek, dünyanın geçiciliğinin bilincinde olarak yaşamak, gevezelik etmemek, harislik, hasislik, kerem sahibi olmak, kibirli olmamak, methetmek, yalan söylememek,

⁴⁵ “Yahut onlar al yanaktır; o ise, bu yanağın benidir (Arat 1992: 83).”

⁴⁶ “Ağzın ve dilin ziyneti doğru sözdür/sözü doğru söyle, dilini süsle. (Arat 1992: 88).”

yumuşak huylu olmak” tır. Erdemli birey olmak adına eserde bu konular üzerinden nasihat verilmiş olması Türk kültüründeki erdem algısının yansımaları olarak kabul edilebilir.

Erdemliliği karşılayan nitelikler soyut kavramlar arasında yer alır. Soyut kavramların herkes tarafından anlaşılması daha zordur. Bu sebeple olacak ki Edip Ahmed, erdem ile ilgili kavramlara yer verirken somut kavramlarla benzetme yoluna gitmiştir. Somut olan kavramlar herkes tarafından daha kolay anlaşılır. Yazarın böyle bir ifade şeklinden yararlanması, sözlerinin halkın geniş bir kesimi tarafından anlaşılmasını sağlamak amaçlı olduğunun göstergesidir. Aynı zamanda, belirlenen somut sözcüklerin/ifadelerin, Türk kültür evreninde kendisine yönelik benzetmeler kurulabilecek derecede zengin anlam dünyasına sahip birer imge olduğu belirtilebilir.

Eserde iyi özelliklere sahip kişiler övülürken, olumsuz özelliklere sahip kişiler yerilmiştir. Bu da erdemli kişinin insanlık tarihinin her döneminde övgüye layık olduğunu gösterirken, erdemli olmayan kişilerin saygı görmediğini gösterir.

Eser İslamiyet’in etkisinin izlerini taşıyan bir eser olmakla birlikte “*Yağan borsa yüklüğü özesinde zer/anıñ tuşu bolğay bu söznüñ azı*” ifadesinde “fil” kavramının yer alması eski Türk inanışlarının etkilerinin de devam ettiğini gösterir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan (1971). **Anlambilimi ve Türk Anlambilimi**, Ankara: Engin Yayınları.
- Aksan, Doğan (2008). **Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Albayrak Nurettin (1994). “Enûşirvân” **İslam Ansiklopedisi**, C. II, s. 255, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Arat Reşit R. (çev.) (1992). **Atebetü'l-Hakayık**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boratav Pertev Naili (2012). **Türk Mitolojisi**, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Devellioğlu Ferit (2006). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Güleysoy Tuncer (1994). “Atebetü'l-Hakayık” **İslam Ansiklopedisi**, C. IV, s.51, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kütükoğlu Bekir (1994). “Ayas Paşa” **İslam Ansiklopedisi**, C. IV, s. 203, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Ögel Bahaeddin (2014). **Türk Mitolojisi I-II**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Roux Jean-Paul (2012). **Eski Türk Mitolojisi**, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Türkçe Sözlük I-II (1998)**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uludağ Süleyman (2012). **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Gürçan, İ., (2015). “Atebetül Hakayık’taki Erdem Kavramı Bağlamında Kendisine Benzetilen Dil Birliklerinin Dilbilimsel Değerlendirilmesi / The Context Of The Evaluation Of Simulated Language Corps Itself Linguistic Concept Of Virtue In Atebetü'l-Hakayık”, **TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-**, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. H. Ömer Karpuz Armağanı), Volume 10/16 Fall 2015, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8970>, p. 671-688.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/ 16 Fall 2015

